

En inngang til Hannah Arendts forfatterskap

BOKOMTALE: Hva er politisk makt, hva utgjør maktens kjerne og hva er forholdet mellom makt og vold? Hannah Arendts refleksjoner fra 1970 er stadig aktuelle og utfordrer våre vante begreper og tenkemåter.

Av Anne Granberg, førsteamanuensis ved FoF, UiB

Hannah Arendts forfatterskap har siden nittitallet gjennomgått det man kan kalle en langsom renessanse. Internasjonalt publiseres en jevn strøm av kommentarer og nylesninger, hvor hennes tanker anvendes for å forstå problemer og hendelser i samtiden, som for eksempel situasjonen til flyktninger og statsløse (Arendt var selv flyktning og statsløs i 18 år)¹, sviktende tillit til politiske eliter, «post-truth»-politikk og ulike politiske bevegelser. Det har også kommet to biografiske filmer om henne de siste årene.² Utgivelsen av *Makt og Vold* på norsk varsler kanskje en slik fornyet interesse for Arendts tenkning også her hjemme?

Som hennes hovedverk regnes vanligvis *On Totalitarianism*, *On Revolution*, *The Human Condition* og det posthumt utgitte *The Life of the Mind*. I 1961 dekket hun rettssaken mot Adolf Eichmann for *The New Yorker*, noe som resulterte i den (dengang) svært kontroversielle boken *Eichmann in Jerusalem: A Report on the Banality of Evil*.³

Det er ikke lett å plassere Arendt i bås som politisk tenker; hun beveger seg uhemmet på kryss og tvers av tradisjonelle skillelinjer som kommunitarisme/liberalisme, radikal/konservativ, moderne/anti-moderne. Hun er ingen systembygger og presenterer hverken modeller av idealsamfunn eller teoretiske begrunnelser for ulike institusjoner eller funksjonelle analyser av samfunnsmessige mekanismer.

Arendts *stil* er heller ikke tradisjonelt filosofisk i betydningen systematisk og argumentativ, den er snarere essayistisk og tentativ, noe som henger sammen med hennes vekt på at det må være *erfaringen* og ikke systemet som er utgangspunkt for tenkning. Hennes tekster har slik karakter av å være eksperimentelle øvelser; «jeg skriver for å forstå» som hun selv har uttalt i et intervju.

Makt og Vold er en fin inngangsport til Arendts tenkning, fordi tematikken i dette essayet går til kjernen av et nettverk av begreper som hun utvikler i sine øvrige verk. Jeg skal her bare kort gå inn på noen trekk ved handlingsbegrepet som utgjør bakgrunnen for diskusjonen i *Makt og Vold*.

Politisk handling

Menneskelige handlinger – som for Arendt er det som utgjør det politiske feltet –er alltid

uforutsigbare. Dette skyldes for det første, at all handling er *samhandling*; ingen kan handle politisk alene. Et individ kan riktignok ta initiativ på egenhånd, men dette må plukkes opp av andre som responderer og bringer ideen og handlingen videre. For det andre, er det å handle å sette i gang ringvirkninger i det hun kaller «veven av mellommenneskelige relasjoner» – når vi slik setter i gang en prosess i den intersubjektive «veven» vi er en del av, kan vi ikke på forhånd kontrollere utfallet, fordi nye aktører og nye måter å respondere på stadig kommer til. Denne iboende uforutsigbarheten ved all politisk handling gjør henne skeptisk til både abstrakt og erfaringsfjern teoretisering og det hun mener er en psevdovitenskapelig innstilling hos diverse «samfunnsekspertes». Som hun kommenterer i *Om Vold*:

Forutsigelser om fremtiden er aldri noe annet enn projeksjoner av nåtidens automatiske prosesser og prosedyrer, det vil si hva som sannsynligvis vil finne sted hvis mennesker ikke handler, og hvis ingenting uventet skjer (OV s. 39).

Tradisjonell vestlig politisk filosofi (fra [Platon](#) til [Marx](#), med Kant som et mulig unntak) har ifølge Arendt en autoritær tendens, som skyldes at man har forvekslet to fundamentalt ulike menneskelige aktiviteter, nemlig *handling* og *produksjon*. Når vi produserer noe former vi et råmateriale ifølge en mal, og har kontroll over produktet, noe som slett ikke er tilfellet når vi handler.

Den erfaringen som gjorde Arendt til politisk teoretiker (hun avviste selv merkelappen «filosof») var hvor sårbart det moderne samfunnet hadde vist seg å være for totalitære ideologier. At nazismen i løpet av relativt kort tid kunne omkalfatre den verden hun kjente og den kulturen hun identifiserte seg med var et sjokk som hun brukte resten av livet på å forstå. Ikke minst gjorde det inntrykk at så mange i den tyske intelligensiaen (blant dem Martin Heidegger, som hadde vært hennes lærer og som hun også hadde hatt et kortvarig, men intenst kjærlighetsforhold til) allierte seg med nazismen. Som hun sa i et intervju på 60-tallet: «Blant de intellektuelle var *Gleichschaltung* regelen så og si. Men ikke blant andre. Og det har jeg aldri glemt».⁴ I tråd med hennes skepsis til systembygging avviste Arendt merkelappen «filosof» og foretrakk «politisk teoretiker». Tenkning, sier hun, handler om å finne *mening* i det vi erfarer, men tenkningen må også fastholde forbindelsen til konkret erfaring for ikke å skli over i abstrakte spekulasjoner fanget i sin egen logikk. Teorier kan, takket være deres indre konsistens, ha «en hypnotisk effekt; de dysser vår «common sense» i søvn, noe som ikke er annet enn vårt mentale organ for å oppfatte, forstå og håndtere virkelighet og faktisitet.» (OV s. 39-40). Det Arendt kaller en ideologisk tenkemåte i *Origins of Totalitarianism* er – uavhengig av det konkrete politiske innholdet – kjennetegnet ved at man leser historien som om den fulgte samme lovmessighet som en logisk utfoldelse av en idé, hvor man så hevder å ha nøkkelen til både samtidens kompleksitet og fremtidens usikkerhet. På lik linje med konspirasjonsteorier, er en ideologisk tenkemåte alltid immunisert mot virkeligheten, og ingen erfaring vil kunne falsifisere den, fordi alt vil bli tolket slik at det passer med teorien.

I følge Arendt trenger ikke tenkningen å etablere sannheter eller lover for å kunne være politisk; den fremste verdien ved tenkning er at den hjelper oss å løse opp stivnede «tankevaner» og klisjeer, og slik utvider vår forestillingsevne og åpner for et mangfold av perspektiver.

Makt og vold

Et begrep er «en frossen tanke som tenkningen må tøy opp», sier Arendt⁵, og den nye essaysamlingen *Makt og Vold* inviterer oss til en slik tankemessig «opptining» av disse to begrepene. Boken består av en ny oversettelse av «On Violence» sammen med to kortere tekster «Om Terror» og «Er Amerika et voldelig samfunn?».

Selve essayet «Om Vold» er tredelt. Den første del er hovedsakelig refleksjoner rundt den samtidige situasjonen; studentopprøret, Vietnamkrigen, og 60-talets «nye venstre». Herfra går hun i del to i gang med en undersøkelse av det tradisjonelle maktbegrepet (det filosofiske «opptinningsarbeidet»), og i del tre kritiserer hun både tendensen hos ulike filosofer til glorifisering av vold som uttrykk for vitalitet, og forsøk på å naturalisere vold som utslag av en biologisk disposisjon for aggresjon.

MER OM HANNAH ARENDT: [Tettere på Arendt](#) • [Møter med Hannah Arendt](#)

Arendts *modus operandi* er ofte å nærme seg de temaene hun undersøker gjennom å trekke skillelinjer. I *Vold og Makt*⁶ foretar hun en sondering mellom begreper som makt (power), vold, autoritet, styrke og kraft (force). Det at vi har en tendens til å røre disse begrepene sammen, har ifølge Arendt ført til «en type blindhet for virkeligheten de referer til» (VM s. 67).

Vi er vant til å tenke at vold bare er en ekstrem form for maktutøvelse eller at vold så å si er maktens kjerne. Som Mao uttrykte det, «Makt vokser ut av et geværløp». Denne måten å betrakte makt på er dypt rotfestet i vår forestillingsverden, hevder Arendt, og baserer seg på at makt er et *middel* til å herske, dominere og kommandere over andre. Vi tenker oss at det er noen som har makten over andre som *ikke* har den, og hvis en person øker sin makt, vil andre få mindre makt. Dette, sier Arendt, har vært den tradisjonelle forståelsen av makt i politisk tenkning – i hele det politiske spekteret, fra høyre til venstre. Imidlertid hevder hun at vi faktisk misforstår hva makt er som politisk fenomen hvis vi forstår det i lys av en slik kommando-lydighetsmodell.

Arendts begrep om makt er med andre ord anti-Weberiansk. Det er, for å si det med Habermas⁷, et kommunikativt maktbegrep. Makt oppstår når mennesker samhandler og får noe til å skje, endrer noe eller skaper noe nytt. Makt er derfor ikke noe som et individ kan besitte, slik som tilfellet er med voldsmidler, men et potensiale som oppstår *mellom* mennesker og en funksjon av enighet og samhandling mellom mennesker. Maktens «kjerne» er *det motsatte* av vold, nemlig overtalelse, enighet og samarbeid: «Makt er aldri en egenskap ved et individ; den tilhører en gruppe og fortsetter å eksistere bare så lenge gruppen holder sammen» (MV s. 67)

Selv om vold og makt ofte opptrer sammen, er de dypest sett motsetninger: «der den ene hersker absolutt, er den andre fraværende» (MV s. 78). Arendt peker på at når vi sier at noen «sitter ved makten» eller «tar makten» betyr det at vedkommende *egitt* makt av en gruppe mennesker.

Poenget hennes er ganske enkelt at dersom en kommando ikke blir adlydt, så har voldsmidler ingen kraft. Makten til å gi en ordre avhenger av om mange nok *godtar* å adlyde. Arendt trekker inn ulike samtidige og historiske eksempler for å vise at vold er et dårlig substitutt for makt, og at regimer og befolkningsgrupper tyr til vold når de opplever avmakt eller er i ferd med å miste makt. I virkeligheten, sier Arendt, er forholdet mellom vold og makt stikk motsatt av det vi tror; det er ikke voldspotensialet som utgjør kjernen i makten («jærneven i silkehansken»), men makten (enighet, samhandling) som gjør et voldspotensiale mulig. Statens, lovens, herskerens eller institusjonenes makt er i siste instans basert på *samtykke*.

Et politisk styre kan aldri basere seg utelukkende på vold, enhver diktator er avhengig av en maktbase. Likevel er det ofte slik at vold beseirer makt. Men selv om vold kan ødelegge makt, kan ikke vold alene skape makt, Bare mennesker som samhandler for å nå et felles mål kan generere makt.

Den «opptiningen» av begrepet makt som Arendt foretar i dette essayet knytter slik på den ene siden an til det vi kan kalle en «aktivistisk» tråd i hennes forfatterskap, nemlig troen på at utvikling aldri er skjebnebestemt, og at menneskelig handling alltid er i stand til å skape noe nytt. På den andre siden har diskusjonen også en moralsk side knyttet til personlig ansvar som hun også diskuterer i *Eichmann i Jerusalem – å adlyde er samtidig å godta*: «Politikk er jo ikke noen barnehage; i politikk er lydighet og støtte det samme.»⁸

Totalitær terror

Det nye og uforutsette som alltid kan oppstå gjennom menneskelig handling kan imidlertid også anta monstrøse former: Teksten «Om Terror» presenterer i fortettet form noen av temaene fra *Origin of Totalitarianism*, nemlig at totalitær terror representerer noe genuint *nytt* i forhold til tidligere tiders despotiske eller revolusjonære terror. I motsetning til det som er tilfellet ved en rent instrumentell bruk av vold, så *øker* den totalitære terroren når all opposisjon er likvidert, hevder Arendt. Den totalitære terroren har ikke noe slutt punkt, men følger et ideologisk krav om å virkeliggjøre «naturens» eller «historiens» lov, noe som krever stadig nye ofre. Den totalitære terrors mening, hevder Arendt, er å ødelegge all pluralitet og gjøre mennesker «i deres uendelige variasjon og deres unike individualitet overflødige» (MV s. 116) Konsentrasjonsleirene fungerer som et slags perverst «laboratorium» hvor det eksperimenteres med å frata mennesket all individualitet, spontanitet og evne til meningsfull handling. Vilkaarlige utrenskninger som ved ett slag kan gjøre bøddel til offer, og hvor graden av personlig lojalitet til regimet er irrelevant, tjener en lignende funksjon – å fjerne evnen til handling. Som hun kommenterer; den ideelle totalitære funksjonær er en som ikke lenger vet hva det vil si å ha en overbevisning (VM s. 119)

LES OGSÅ: [Islamisme og totalitarisme](#) • [Slutten på demokratiet](#)

Arendt tilbrakte halvparten av sitt liv i USA hvor hun også ble statsborger. Til tross for at hun kunne være svært kritisk til sider ved samtidens amerikanske politikk, som f.eks.

Vietnamkrigen, hadde hun en dyptfølt affinitet til sitt adopterte hjemland, ikke minst fordi dette var en nasjon som for henne legemliggjorde tanken om et pluralistisk politisk fellesskap som i motsetning til de europeiske nasjonalstatene ikke var bygd på etnisk homogenitet. Arendt er ofte – og antagelig med rette – anklaget for ikke å forstå svartes situasjon i det amerikanske samfunnet. Særlig omdiskutert er kanskje hennes argumenter mot tvungen desegregering av skolen i essayet «Reflections on Little Rock»⁹. Mens hun betraktet «The Jewish question» som et politisk spørsmål, behandlet hun «The Negro question» som et sosialt spørsmål.¹⁰ I den korte teksten «Er Amerika et voldelig samfunn?» tar Arendt likevel opp rasismen i det amerikanske samfunnet på en måte som, selv om det nærmest skjer i forbifarten, faktisk utfordrer hennes eget skille mellom det politiske og sosiale når hun tematiserer rasismen som en trussel mot republikken, og samtidig knytter den til sosiale og økonomiske vilkår. Rasismen er ydmykende av natur og er derfor egnet til å skape voldelige reaksjoner fra de som ydmykes, men «[d]en virkelige faren er ikke [svart] vold, men muligheten av et hvitt tilbakeslag av et slikt omfang at det kan innta området for regulært styre og stell.» (MV s. 126). En advarsel som med Trumpadministrasjonen i mente virker nærmest klarsynt.

Arendt's skrivestil er som sagt ikke tradisjonelt filosofisk, noe som gjør tekstene umiddelbart tilgjengelige for et allment publikum, men det gjør også at det kan være vanskelig å få øye på den indre sammenhengen mellom hennes begreper og analyser. *Makt og Vold* har et instruktivt forord av Helgard Mahrtdt som både setter essayene inn i den samtidige konteksten (borgerrettighetsbevegelsen, studentopprøret, og den intellektuelle debatten i samtiden om vold) og i en videre ramme i forhold til Arendts øvrige tenkning blant annet ved å relatere teksten til grunnbegreper fra hovedverkene *The Human Condition* og *On Totalitarianism*. Oversettelsen av essayene er ved Lene Auestad og ivaretar Arendts stil, men er kanskje noen ganger litt mer ordrett enn nødvendig. Den norske teksten kan for eksempel framstå som litt «stiv» når det ganske hyppig forekommende «indeed» blir til «sannelig». Det dukker også opp en og annen raritet i teksten, som når «scaffold» (skafott) blir oversatt med «stillas» eller «dropout» med «frafallen». Fotnotene inneholder noen franske sitater som med fordel også kunne vært oversatt for et norsk publikum, men dette er i grunnen pirk, og alt i alt synes jeg oversetter har gjort en solid jobb.

Noter

¹ Jødiske Arendt flyktet fra Nazi-Tyskland i 1933, og igjen fra internering i Frankrike i 1940. I artikkelen «We refugees» uttrykker hun flyktingenes situasjon på sin typisk ironiske måte: «contemporary history has created a new kind of human beings—the kind that are put in concentration camps by their foes and in internment camps by their friends». (*Menorah Journal* 31, no. 1 (January 1943): pp 69-77.).

² Maragretha von Trotta's *Hannah Arendt* fra 2012 er en biografisk spillefilm som konsentrere seg om kontroversen omkring publikasjonen av *Eichmann i Jerusalem*, mens Ada Ushpiz' film *Vita Activa: The Spirit of Hannah Arendt* (2015) er en dokumentar.

³ I tillegg skrev hun bøkene *Rahel Varnhagen - The Life of a Jewish Woman, Between Past and Future*, *Men in Dark Times* og *Crises of the Republic* og en mengde artikler og essays for ulike aviser og tidsskrifter.

⁴ Intervju med Günter Gaus 28 oktober, 1964.

⁵ *Life of the Mind* s. 171

⁶ Heretter referert til som VM

⁷ Jürgen Habermas og Thomas MacCarthy (1977): «Hannah Arendt's Communications Concept of Power», *Social Research*, Vol. 44, No. 1

⁸ Hannah Arendt *Eichmann i Jerusalem Pax* (1965)

⁹ Hannah Arent «Reflections on Little Rock.» *Dissent* (1959): 45-56.

¹⁰ For en analyse og kritikk av Arendt her, se Katryn Gines (1992) *Hannah Arendt and the Negro Question*.